

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-07-22

UDK 712.26(450.36)“17”

OKRASNA VRTOVA OB VILAH BOLANI IN SAZILETTO V NEPOSREDNI BLIŽINI CERVIGNANA (FURLANIJA) SREDI 18. STOLETJA

Ines UNETIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: ines.unetic@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

V prispevku sta predstavljena dva primera vrtnega oblikovanja v bližini Cervignana – okrasna vrtova pri vilah Bolani in Saziletto. Shema njunih vrtnih zasnov je vidna na načrtu iz sredine 18. stoletja, ki je hranjen v Arhivu Slovenije v Ljubljani. Narejena je tudi širša analiza beneških vrtov, ki predstavljajo osnovo okrasnim vrtovom Furlanije, ter primerjalna analiza (vzhodno) furlanskih vrtov in vrtov Avstrijskega cesarstva. Prek teh analiz je bil podan približen oris imenovanih dveh vrtov na mejnem ozemlju med Beneško republiko in Avstrijskim cesarstvom.

Ključne besede: okrasni vrtovi, vrtna umetnost, mejno ozemlje, Beneška republika, Avstrijsko cesarstvo, 18. stoletje, vila Bolani, vila Saziletto, Furlanija, Gradiška

I GIARDINI ORNAMENTALI DI VILLA BOLANI E VILLA SAZILETTO VICINO A CERVIGNANO (FRIULI) NELLA METÀ DEL SETTECENTO

SINTESI

Il contributo presenta due esempi di arredamento di giardino nelle vicinanze di Cervignano – i giardini ornamentali di Villa Bolani e Villa Saziletto. Lo schema del disegno di ciascuno dei due giardini è visibile in una pianta della metà del XVIII secolo, conservata nell'Archivio della Repubblica di Slovenia a Lubiana. Il contributo inoltre comprende un'analisi più ampia dei giardini veneziani, che fungono da base per i giardini ornamentali del Friuli, e un'analisi comparativa tra i giardini friulani (orientali) e quelli dell'impero austriaco. Mediante queste analisi viene fornita una descrizione approssimativa dei due giardini menzionati sul territorio di confine tra la Repubblica di Venezia e l'Impero austriaco.

Parole chiave: giardini ornamentali, l'arte del giardino, territorio di confine, Repubblica di Venezia, Impero austriaco, il Settecento, Villa Bolani, Villa Saziletto, Friuli, Gradisca

Današnja Furlanija je bila v 18. stoletju razpeta med dve pomembni in v marsičem zelo različni velesili. Večji del furlanskega ozemlja si je lastila Beneška republika, katere moč kot pomorske velesile je v 18. stoletju že pešala. V istem času je po beneški zemlji v Furlaniji, Posočju in slovenskem Primorju segala habsburška monarhija, ki je imela veliko moč na celini, vztrajno pa si je večala tudi moč na morju.¹ Življenje na tem obmejnem prostoru je kljub razprtijam velesil teklo po ustaljenem ritmu. Ljudje so obdelovali zemljo, trgovali, si postavljali domove in jih, statusu primerno, krasili. Med pomemben okras plemiške rezidence so v tistem času sodile zunanje okrasne površine. K že raziskanim ali predstavljenim okrasnim vrtovom, ki so bili v tem času urejeni ob vilah v Furlaniji, bom v prispevku dodala še dva, ki sta se nahajala v bližini Cervignana – prvi je krasil vilo Bolani, drugi pa vilo Saziletto. Predstavitev temelji na shemi vrtnih zasnov, ki jo vidimo na načrtu (domnevno) iz leta 1754, hranjenem v Arhivu republike Slovenije (AS 1068, 1/186). Ob tem bo narejena analiza beneških vrtov, ki predstavljajo osnovo okrasnim vrtovom Furlanije, ter primerjalna analiza furlanskih vrtov in vrtov Avstrijskega cesarstva.

Okrasne vrtove beneške Furlanije je dalo urediti plemstvo, ki je tu imelo svoja podeželska bivališča oz. zemljiška posestva. Ta so bila sprva namenjena prehrambeni proizvodnji, od konca 16. stoletja pa so jih začeli uporabljati tudi kot letne rezidence, ki so jih obdali s prostornimi okrasnimi vrtovi ter se prepuščali *villegiaturi*.² Lastniki teh gosposčin so bili večinoma Benečani, pa tudi drugi, ki so se hoteli njim približati. Glede na ostale dele republike je imelo beneško plemstvo največ politične moči; visok status in ugodne finance so jim omogočali izvedbo umetniških naročil, kamor so sodili tudi razkošni okrasni vrtovi. Ti so nastajali ob mestnih rezidencah ali izven lagunskega mesta. Veliko koncentracijo letnih rezidenc z okrasnimi vrtovi najdemo na bregovih plovnih rek Brente in Sile (Azzi Visentini, 1999, 207). Zasnov okrasnih vrtov pa so bile v prvi vrsti odvisne od reliefnih in ekoloških danosti. Težko bi namreč pričakovali razsežne okrasne površine v mestu, ki ga je omejevalo morje.

Beneški okrasni vrtovi (oz. mestne palače s svojo neposredno okolico) so že v 15. stoletju imeli izdelano shemo, ki se je prilagajala danim razmeram lagunskega mesta. Palača je bila na svoji sprednji strani odprta na kanal, torej na prometno povezavo mesta, na zadnji strani pa se je navadno *loggia* (stebriščna loža) odpirala na tlakovano dvorišče (*cortile*). Slednje je imelo v svojem središču kiparsko oblikovan vodnjak (*pozzo*), kjer se je zbirala deževnica. Dvorišču je sledil vrt, med njima pa

je bila oblikovana in arhitektonsko členjena ograja oz. zidec (včasih tudi živica). Vrt je bil pravzaprav travnata površina, razdeljena z eno³ ali dvema⁴ senčnima potema (*percolato*). Vrt je bil zamejen z ograjo ali drevesi, včasih ga je dopolnjevala kiparska in arhitekturna oprema, iz vrta pa se je navadno odpiral prost pogled na laguno. Oblikovano zeleno površino palače je od morja ločila t. i. *velme*, močvirnat predel, ki je predstavljal ekološko pestro ravnovesje med morjem in njemu iztrgano vrtno površino (Azzi Visentini, 1999, 206; Bristot, 1992, 163, 164; Moldi-Ravenna, Sammartini, 2005, 16). 16. stoletje je že prineslo nekaj sprememb v tej prostorski shemi. Vrt je bil vezan neposredno na morsko površino (izginil je torej vmesni močvirnat predel) in je tako predstavljal drugi vhod v mestno palačo. Temu primerno je postala zadnja stranica bolj monumentalna. Vedno večji pomen je pridobival del med dvoriščem in vrtom, ki se je razvil v arhitektonsko členjeno ložo, dopolnjeno s skulpturami, včasih tudi *grottami*, ki so v svoji notranjosti skrivale bogastvo okrasa in šaljivih vodnih iger. Vsi imenovani elementi so bili prisotni oz. še nadgrajeni v 18. stoletju. Z barokom so bili poudarjeni elementi, vezani na zabavo, sprostitve, ugodje in blišč, vneseni pa so bili tudi dodatni umetelni scenski in perspektivni elementi ter prizorišča velikih zabav in spektaklov. Beneški vrtovi so imeli formalne (geometrične, ortogonalne) zasnove, kar je bilo povezano z danimi prostorskimi razmerami oz. z dolgimi in ozkimi parcelami, ki so bile Benečanom na voljo. Osne zasnove so bile toliko bolj skladne z baročnim umetnostnim oblikovanjem, saj so z osrednjo osjo povezovala palačo in morje ter tako ustvarjale celostno umetnino in omogočale, da je palača s svojim okrasom izstopala iz mestnega vsakdana (Azzi Visentini, 1999, 206, 207; Bristot, 1992, 163, 164; Moldi-Ravenna, Sammartini, 2005, 16).

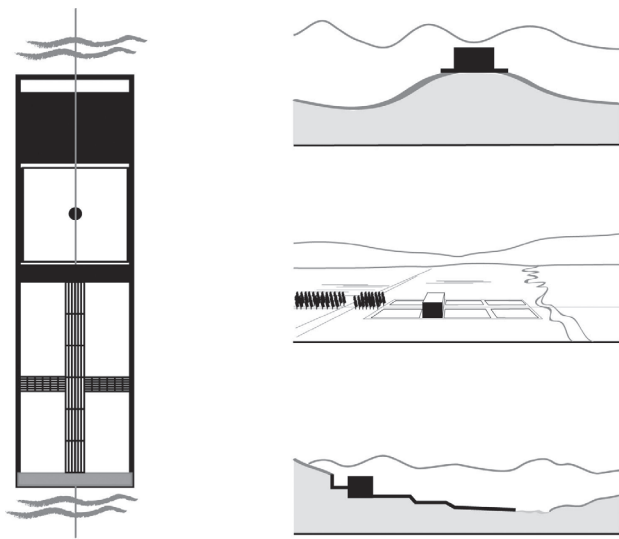
V neposrednem zaledju lagunskega mesta, v regiji Veneto, so nastajali mnogi okrasni vrtovi, ki bi jih lahko razdelili v tri skupine, čemur botrujejo različne reliefne danosti ter različni miselni koncepti, iz katerih so vrtno zasnove izhajale (glej sl. 1). Vedno pa so ti vrtovi opravljali vlogo *trait-d'union* med objekti oz. vilo in okolico oz. kulturno krajino. V prvo skupino uvrščamo vrtove ob vilah, ki so se začeli pojavljati konec prvih desetletij 16. stoletja. Vile so dominirale s svojo lego na vrhovih gričevnatega sveta in so imele zaradi svoje dvignjene lege lep razgled na pokrajino, hkrati pa je bil tudi pogled nanje možen z več točk bližnje okolice. Okrasni vrt v teh primerih ni bil velik (*giardino breve*), saj ga je omejeval že sam relief, poleg tega pa ni smel motiti povezave med vilo in kulturno krajino oz. je predstavljal le manjši stopalni kamen med njima (Azzi Visentini, 1999, 208).

1 Temelja pomorske moči Habsburžanov sta bili mesti Trst in Reka, svobodni pristanišči od marca 1719 (Gestrin, Mihelič, 1990, 16).

2 *Villegiatura* ali letovanje je bilo bivanje premožnejših ljudi v podeželskih rezidencah, ki je vključevalo tako kontemplacijo kot tudi razvedrilo in druženje. Za podrobnejšo razlago pojma *villegiatura* glej: Seražin, 2008, 56, 57, 154; Weigl, 2000, 114–116, 241.

3 Senčna pot je tekla vse do konca travnika.

4 V tem primeru sta se poti pravokotno sekali.

**Sl. 1: Shematski prikaz tipov beneških vrtov; na levi tlorisna shema beneškega vrta, na desni shematski prikazi treh tipov, ki so se razvili v zaledju (izdelava: I. Unetič).
Fig. 1: Schematic design of the various types of Venetian gardens; on the left, the ground plan of a Venetian garden, on the right, the schematic designs of the three types of gardens, found in the hinterland (made by I. Unetič).**

V drugo skupino spadajo okrasni vrtovi ob vilah v nižinah. Raven in obdelan svet je ponujal veliko prostora za oblikovanje neposredne okolice vile. V teh primerih je vrt navadno dopolnjeval in bogatil dolgočasno ravnico. Sistem vile in okrasnega vrta je bil večinoma vezan na vodno pot (reko) ter uglašen s pravilno parcelacijo kmetijskih površin. Uglašenos med njima je bila toliko bolj harmonična zaradi formalne zasnove vrta. Okrasni vrt je lahko imel v takšnih danostih bogat program; najbližje palači so bili okrasni, reprezentativni deli, ki jim je sledil *brolo*, sadovnjak. Okras so gradile široke poti, raznovrstno rastje, mnogi pomarančevci oz. agrumi, skulpture, vodni elementi ter arhitekturno-krajinski elementi, namenjeni sprostitvi in zabavi (Azzi Visentini, 1999, 209–211; Azzi Visentini, Fontana, 1998, 44–55). Tretji tip okrasnih vrtov bi spet lahko našli v gričevnatem svetu, ob vilah, naslonjenih na pobočja. Tu so se oblikovali viseči vrtovi oz. vrtovi na terasah (*giardino pensile*), ki so se navadno spuščale od vile proti nižini, lahko tudi reki. Ti vrtovi so bili večinoma oblikovani kot sklop pravokotnih površin, povezanih z osrednjo osjo. Poleg bogatega ikonografskega programa so ti vrtovi nudili tudi lepe poglede na okolico in so v nekaterih primerih že imeli romantične elemente (Azzi Visentini, 1999, 211).

Oblikovanje okrasnih vrtov v Furlaniji se je naslonilo na beneško tradicijo, torej predvsem na vrtno zasnovo Veneta. Plemstvo je svoje razkošne vrtove konec 17. in v 18. stoletju oblikovalo ne zgolj zaradi potrebe po sprostitvi in umiku, pač pa tudi zaradi simbolnega oz. statusnega sporočila, ki ga je okrasni vrt lahko imel – kar je bilo pomembno predvsem za novo in lokalno plemstvo. Vzorov za vrtno oblikovanje pa niso jemali le iz Benetk. V 18. stoletju se je že začelo pojavljati novo razumevanje in oblikovanje narave, ki se je širilo iz Anglije. V Furlaniji je takšno razumevanje narave sovpadalo z vključevanjem kulturne krajine (Venuto, 1998, 22–24). Med vplive iz Anglije bi lahko šteli tudi zanimanje za botanične posebnosti in redkosti, ki ga je s seboj prinašalo krajinsko oblikovanje. V tem smislu opažamo tudi vplive iz Francije. Med plemstvom je marsikje zaznati navdušenje nad stvaritvami sončnega kralja, ki so si jih lahko ogledali na svojih potovanjih.⁵ Tako je v 18. stoletju tudi v Furlaniji najti odmeve francoskih baročnih vrtov, ki dopolnjujejo sijaj plemiškega statusa. Povzamemo lahko, da so vplivi v oblikovanju okrasnih vrtov Furlanije v 18. stoletju prihajali iz tradicije beneških vrtov ter francoskih in angleško-nizozemskih vrtov, ki so bili v 18. stoletju znani po celotni Evropi. Vsekakor pa ne smemo pozabiti, da je pomemben del furlanskega plemstva v svojem vrtnem ustvarjanju prevzemal impulze iz habsburškega sveta. To velja predvsem za plemstvo na vzhodnem robu Furlanije, ki je sledilo trenutnemu mednarodnemu okusu in vztrajalo na formalnih vrtnih zasnovah (lep primer je vila Attems v Podgori; Venuto, 1998, 28–30; Tomasella, 1992, 89, 90; za vrt glej tudi Mavrič, 2004, 119–121).

Ob pogledu na okrasne vrtove, ki jih je plemstvo v 18. stoletju gradilo oz. dograjevalo v Furlaniji, lahko najdemo nekaj splošnih značilnosti. Plemiči so prostor okoli svojih rezidenc, ki so večinoma stale na ravninskem ali rahlo gričevnatem terenu, v bližini potokov, rek, vodnih izvirov ali v bližini mest, oblikovali po shemi, ki je sledila vrtnim zasnovam Veneta,⁶ a je imela tudi nekaj lastnih značilnosti. Pred vilo je bilo navadno častno dvorišče z zelenim oz. cvetličnim, a zmernim ornamentom ter brez dreves. Kompleksne in natančne geometrijske sheme so v sebi skrivale pravo bogastvo rastlin, tudi eksotičnih. V Venetu bi v tistem času našli več primerov formalnih vrtnih zasnov za vilo kot v Furlaniji. Tu je bil vrt za vilo oblikovan z mehkejšimi potezami ter se je spajal z okoliško krajino, torej s sadovnjaki, vinogradi, gozdički, jezери, kanali, griči ipd., vključeval pa je tudi že mnoga kiparska dela (Venuto, 1998, 81–84). Vhod v osno zasnovane formalne vrtove so radi poudarili z arhitektonskimi členitvami v obdajajočih ograjah ter z drevedredi, ki so naznanjali pomembnost objekta že daleč pred vhodom. Vrtno zasnovo in njihova vsebina so bile

5 Zgled baročnim vrtovom so bili gotovo francoski vrtovi, saj so bili v 18. stoletju francoska kultura, civilizacija in jezik povezovalni kriterij visokih slojev celotnega apeninskega polotoka (Scott, 1995, 239–240).

6 Že v zasnovah vrtov iz 17. stoletja je videti sledenje konceptom vrtov beneških vil v nižinah. Natančnejši opis v: Venuto, 1998, 71, 78.

Sl. 2: Detajl iz vojaškega zemljevida iz zadnje četrtine 18. stoletja (Rajšp, 1997, Sekcija XVII 9).

Fig. 2: Detail from a military map of the last quarter of the 18th century (Rajšp, 1997, Section XVII 9).

odvisne od razpoložljivega terena oz. specifičnosti lokacije ter od finančnih zmožnosti naročnika. Tako ni nenavadno, da so bili nekateri okrasni vrtovi urejeni le ob eni stranici vile – vrt ob sprednji stranici z vlogo častnega dvorišča je kdaj pa kdaj prevzel tudi vlogo vrta oz. parka za vilo. Zmernost v bogastvu okrasa in geometrije pa je bila velikokrat vezana na tradicionalno pojmovanje vrta kot posrednika med glavnim rezidenčnim objektom in okoliško kulturno krajino, mogoča pa je tudi razlaga, da je salonsko plemstvo na ta način ohranjalo stik z obdajajočo realnostjo (Venuto, 1998, 89–91).

Zgoraj navedene trditve o furlanskih vrtovih lahko praktično uporabimo ob pregledu določenega grafičnega vira. Čeprav je ta vir lahko nastal v vojaške namene, na primer pri načrtih jožefinskih vojaških merjenj iz druge polovice 18. stoletja, lahko iz vira razberemo določene značilnosti vrtoev vzhodne Furlanije. Na izseku načrta (glej sl. 2) vidimo, da so bili okrasni vrtovi v bližini Vidma večinoma ob eni stranici vile, imeli so formalne zasnove in osne drevorede. Za okrasne vrtove vil okoli Vidma, Palmanove in vzhodnega gričevja Furlanije je značilno, da so imele pogosto poudarjene osi z vstopnimi drevoredi, vhodnim portalom v ograji in pred vrtom (Venuto, 1998, 145). Večinoma so imeli ti okrasni

vrtovi pred pročeljem vlogo častnega dvorišča, urejene s cvetličnimi gredicami s pušpanom, razporejenimi v prijetnih krivuljah (npr. vrt vile Della Torre-Valsassina di Ziraco; Bocchieri et al., 1992, 282). Zanimivo pa je, da najdemo tudi primere vil s častnim dvoriščem, ki ga je predstavljala peščena površina, obdana s pripadajočimi gospodarskimi objekti ter z okrasnim, formalnim in simetrično zasnovanim vrtom za vilo (primera vidna na vojaškem zemljevidu, sl. 2 – vili Ronchis in Prun v bližini Marsure di Sopra pri Udinah; Rajšp, 1997, XVII 9).

Če se sedaj premaknemo čez mejo, torej v Avstrijsko cesarstvo, vidimo, da je bila vrtna umetnost 18. stoletja prežeta z vplivi iz Francije,⁷ Nemčije in iz Apeninskega polotoka. Raznolike vplive so prinesli arhitekti oz. stavbni mojstri, domači⁸ ali tuji,⁹ in naročniki, ki so s svojimi izobraževalnimi potovanji videli velik del Evrope. Med bolj znanimi naročniki in mecenji umetnosti na Dunaju je bil Johann Adam knez Liechtenstein, ki je v zadnjem desetletju 17. stoletja začel v predmestju graditi reprezentativno palačo z vrtom. Palača, ki je nastajala več kot desetletje, je umetnostna celota po italijanskih vzorih (Polleross, 1993, 51). Tudi vrt palače, ki je sodil med prve osno zasnovane baročne vrtove na Dunaju, je bil opremljen »all'italiana« (Lorenz, 1994, 47).¹⁰ Prva četrtina 18. stoletja je bila za dunajsko plemstvo ekonomsko ugodno obdobje za – družbeno tako zaželeno – gradnjo vrtnih palač, namenjenih zabavi in sprostitvi (Polleross, 1993, 52).¹¹ Slednje so redno spremljali baročno zasnovani vrtovi različnih dimenzij, ki so bili urejeni na ravnici ali rahlo gričevnatem terenu okoli Dunaja. Plemstvo pa je zglede iz Dunaja nadgrajevalo na svojih zemljiških posestvih, ki so bila na različnih koncih Avstrijskega Cesarstva.

Stik z italijansko umetnostjo v habsburški monarhiji je bil torej najmočnejši v poznem 17. stoletju (Lorenz, 1999, 225). Ob natančnejši primerjavi glavnih potez vrtnih zasnov iz Cesarstva in iz Furlanije bi tako lahko našli mnoge podobnosti, a tudi raznolikosti. Okrasni vrtovi Avstrijskega cesarstva ali Beneške republike so sledili trenutni baročni modi. Osna, formalna zasnova, bogat okras in vloga vrta kot člena reprezentativnega kompleksa, ki poudarja glavni objekt (palačo, vilo, dvorec ali grad), so skupni imenovalci teh vrtoev.

Ob posplošeni primerjavi okrasnih vrtoev furlanske in habsburške strani lahko torej izpostavimo nekatere posebnosti, podobnosti ali razlike. Podobnost pri

⁷ Francoski vpliv na dunajsko umetnostno produkcijo je bil močnejši od drugega desetletja 18. stoletja (Weigl, 2000, 140, 141).

⁸ Tudi slavna dunajska arhitektka Johann Bernhard Fischer von Erlach in Johann Lucas von Hildebrandt sta svoje znanje pridobila v Italiji (v Rimu) in prav zaradi tovrstne izobrazbe sta dobivala mnoga naročila (Lorenz, 1999, 224). Po prvi četrtini stoletja se je čedalje več umetnikov že šolalo na Dunajski umetnostni akademiji (Weigl, 2000, 142–144).

⁹ Italijanski stavbni mojstri, ki so predvsem v 17. in v začetku 18. stoletja gradili na Dunaju, v Salzburgu ali v Ljubljani, so prihajali večinoma iz severnoitalijanskega in južnošvicarskega prostora (naj naštejemo samo nekatere: Santino Solari, Filiberto Luchese, Giovanni Pietro Tencalla, Enrico Zuccalli, Domenico Egidio Rossi, Domenico Martinelli ter za naš prostor pomembna Abbondio Donino in Francesco Olivieri). Za natančnejše podatke glej: Kemperl, 2011, 521; Serežin, 2007, 27–30; Lavrič, 2004, 37, 38; Kemperl, 2001, 62, 63, 77, 88, 92, ss.; Lorenz, 1999, 224; 1994, 14, 25, 26, 42.

¹⁰ Modeli za vrtno plastiko so bili namreč delo vodilnih mojstrov iz Firenc in Bologne (Lorenz, 1994, 47).

¹¹ Sredi 18. stoletja je moralo obstajati že več kot sto petdeset primerov vrtnih palač (Lorenz, 1994, 50; 1999, 225).

Sl. 3: Detalj iz pregledne karte vojaškega zemljevida, ki prikazuje razdrobljenost ozemlja v okolici Cervignana med letoma 1763 in 1787 (Rajšp, 1997, Pregledna karta sekcij Notranje Avstrije).

Fig. 3: Detail from a general map that is part of a military map, which shows the fragmentation of the territory surrounding Cervignano between 1763 and 1787 (Rajšp, 1997, General map of the sections of Inner Austria).

oblikovanju zelenih zunanjih površin tako v Cesarstvu kot v Furlaniji je že omenjena osna zasnova in na to navezani drevoredi, ki so opozarjali na pomembnost stavbe v prostoru, če so to dopuščali teren in proste površine.

Pomemben sestavni člen baročne sheme je bilo častno dvorišče. Izpostavilo je glavni objekt s pomočjo horizontalne ploskve pred objektom, osrednje osi, vhodnih portalov, kiparskega okrasa ter že omenjenih vstopnih drevoredov. Na Dunaju je bil *cour d'honneur* velikokrat peščeno dvorišče, ki je kot prazna površina omogočala izvajanje raznih gospodarskih del, a še vedno poudarjala moč rodbine z raznim okrasom. V Furlaniji pa so pogostejša »cvetlična« častna dvorišča (*cortile d'onore*) brez dreves, ki so preko zmernega okrasa (tako v portalih kot v geometriji cvetličnih gred) prav tako poudarjala vilo. Velikokrat je prostor za gospodarske dejavnosti prevzela zadnja stran vile ali pa so bili gospodarski objekti ločeni od reprezentativnega objek-

ta. Kljub vsemu lahko tudi v Furlaniji najdemo primere »peščenih« častnih dvorišč (glej sl. 2).

V Habsburški monarhiji se je okrasni vrt navadno nadaljeval na zadnji stran glavnega objekta in pri tem sledil začrtani osi. Del vrtnega okrasa so bili kiparski in arhitekturni elementi, navadno razporejeni ob zidani vrtni ograji. Posamezni portali, paviljoni ali belvederji so se v prostoru Cesarstva pojavljali na robovih in v osi vrtnih zasnov. Med furlanskimi primeri je zaznani manj arhitekturnih elementov, je bil pa zato kiparski okras (po beneški tradiciji) navadno bogat in je zavzemal posamezne dele vrta (skupina kipov neposredno ob vili kot poteza oz. ločnica med deli vrtov ipd.). Medtem ko so okrasne vrtove v Cesarstvu rade dopolnjevale bogato okrašene fontane in dinamični vodni motivi (kaskade, fontane z več vodnimi curki, vodne igre ipd.), bi le-te težje našli v Furlaniji. Tu so bili pogostejši lepo okrašeni vodnjaki in mirujoči vodni elementi, ki so dopuščali zrcaljenje vrtnih elementov ali pa gojenje rib, namakanje, izpeljavo vodnih kanalov ipd.¹²

12 Bogate in igrive vodne motive bi v bližnjem Venetu našli v veliko večjem številu kot v Furlaniji (glej Azzi Visentini, Fontana, 1998, 49).

Baročna os je imela v prostorskem snovanju Cesarstva pomembno vlogo. To dokazuje tudi *point de vue*, v katero se je os (glavna, stranska ali prečna) iztekla oz. iz katere je začela teči. Te točke je v prostoru navadno predstavljalo določeno umetniško delo – to je lahko bilo arhitekturno¹³ ali kiparsko.¹⁴ Čeprav je os pomembna tudi v okrasnih vrtovih Furlanije, se je njen začetek ali konec pogosto izgubil v okoliški krajini.

Baročni okrasni vrt je bil navadno ograjen z zidano in kiparsko bogato ograjo (s takšnim okrasom je poudarjal tudi svojo zasnovo in osi). Tako je bil po eni strani ločen od kmetijske krajine ali »divje« narave, ki ga je obdajala. Že od 16. stoletja je bil vrt razumljen kot *terza natura* – kot alegorično preoblikovana narava ali kot odslilkava raja oz. celotnega kozmosa, ki je pripovedovala mitološke zgodbe o svojih naročnikih (Hajós, 2002, 60; 2007, 67, 69, 71, 72). Takšno vlogo so okrasni vrtovi v Cesarstvu tudi odigrali. Bili so samosvoja celota, ki je svojo okoliško krajino preuredila v geometrijske vzorce in jo vključila v vrtno zasnovo. Vrtovi so se tako na okolico navezovali preko osi, ki so usmerjale poglede in na dvignjenem terenu ustvarjale prijetne, celo zmagoslavne razglede.¹⁵ Vzhodni del *Terraferme* pa je okrasne vrtove ob vilah večinoma dojemal kot vezaj med kulturno krajino in reprezentativnim objektom. Seveda je bila v vrtni umetnosti 18. stoletja splošno sprejeta ideja vrta kot tretje narave, vendar se zdi, da so okrasni vrtovi v Furlaniji veliko bolj vezani na svojo okolico kot tisti v Cesarstvu.

Kot smo videli, je prek zbranih podatkov mogoče ustvariti natančnejšo predstavo o vrtovih v vzhodni Furlaniji, kamor lahko umestimo tudi okrasna vrtova ob vilah Bolani in Saziletto. Podatek o prisotnosti okrasnih vrtov ob teh dveh vilah se je ohranil na načrtu iz Arhiva republike Slovenije, a le shematsko (AS 1/186). Omejen načrt je eden izmed načrtov, ki prikazujejo mejo med Beneško republiko in Avstrijskim cesarstvom. Ti načrti nosijo letnico 1754, vendar, kot lahko razberemo iz napisov ob narisnem, gre za kopije, ki so jih izdelali B. Titz, N. Fest, I. Schnapl, I. Semich, I. Bourgeois (AS

1/183–189). Načrti so najverjetneje nastali z namenom natančnega izrisa meje med obema velesilama, saj je Cesarstvo leta 1754 pridobilo velik del ozemlja ob Soči – Gradiško. Slednja je sicer že bila v lasti Habsburžanov, a so jo ti leta 1643 zaradi lastnih finančnih težav prodali Johannu Antonu knezu Eggenbergu. Ozemlje Gradiške je bilo povzdignjeno v pokneženo grofijo (status enak Goriški) in je predstavljala nekakšno varovalno cono med Beneško republiko in Avstrijskim cesarstvom. Rodbina Eggenberg je že leta 1717 po moški liniji izumrla, združitev ozemlja Goriške in Gradiške pa se je zgodila šele leta 1754, v času Marije Terezije.¹⁶ Načrti in kopije so lahko nastali v obdobju med letoma 1717 in 1754, saj v času poknežene grofije Gradiške potek meje ni bil jasen – ravno zaradi pomanjkanja pisnih ali grafičnih ponazoritev meje, poleg tega pa je v času med letoma 1717 in 1754 tu delovala posebna komisija graške dvorne komore, ki je raziskovala gospodarske in politične razmere (Valentinitsch, 1996, 92, 102).¹⁷ Iz časa delovanja komisije na tem področju so najverjetneje tudi obravnavani načrti – verjetno je, da so tako originalni načrti kot kopije nastali v zadnji letih njenega delovanja oz. v letu formalne združitve Gradiške in Goriške grofije. Pri nastanku načrtov sta morali sodelovati obe strani, kot je mogoče razbrati iz podpisov – podpisana sta namreč komisar njegovega veličanstva, *conte Harrsch*, in *Zuane Donado, commissario Veneto* (AS 1/183–189). Ohranjenih je več listov, kjer so zajeti posamezni kraji, kot npr. današnji Ruda, Villesse (AS 1/183); Villa Vicentina, Papaniano (AS 1/184); Sagrado, Doberdo (AS 1/185); Cormons, Chiopris (AS 1/187); Campomolle (AS 1/188); Flambruzzo, Virco (AS 1/189) in Fiumicello, Aquileia, Cervignano (AS 1/186). Prav na tem listu je videti tudi dve vrtni zasnovi – eno ob vili Bolani¹⁸ ter drugo ob vili Saziletto¹⁹ (AS 1/186).

Zaradi precejšnje številčnosti okrasnih vrtov Furlanije v 18. stoletju in zaradi pomanjkanja podatkov o okrasnih zelenih površinah ta dva manjša vrtova še nista bila posebej predstavljena oz. raziskana, lahko pa značilnosti njihovih vrtnih zasnov prepoznamo v splošnejših

13 Na začetkih in koncih osi se je lahko pojavljala zelena arhitektura, pogostejša pa je bila grajena, ki je že zaradi materialov izstopala iz vrta. Med mnogimi primeri arhitektur lahko naštejemo belveder (npr. na koncu okrasnega vrta palače Liechtenstein na Dunaju), obelisk, ruševine, glorieta, objekt za gojenje fazanov, menažerijo (objekt z zbirko tujih, divjih živali; vse naštete elemente bi v 18. stoletju našli na koncu osi vrta Schönbrunn na Dunaju) ali oranžerijo (na koncu okrasnega vrta vrtno palače Trautson na Dunaju; Lorenz, Weigl, 2007, 129; Berger, 2004, 264; Sedlmayer, 1997, 57).

14 Začetek in zaključek vrtni osi je lahko predstavljal kip (npr. v Dornavi pri Ptujju). Os je lahko zaključeval celo vodni element (npr. fontana z višjim vodnim curkom kot pri vrtni palači Huldberg na Dunaju; Lorenz, Weigl, 2007, 143; Kolšek, 2003, 91).

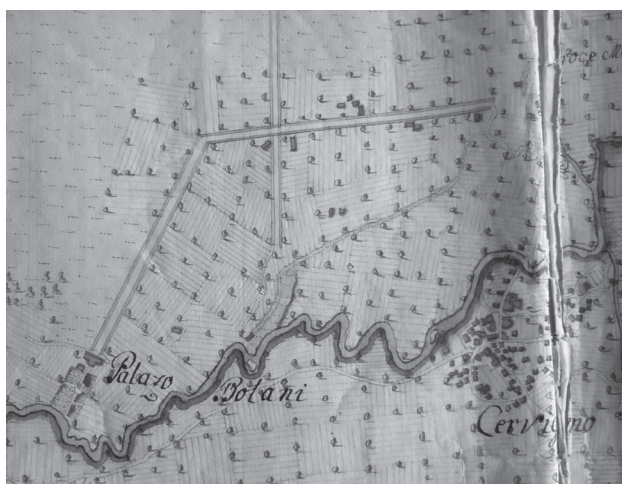
15 O zmagoslavnih razgledih na okolico bi lahko govorili v primeru Belvederja na Dunaju, mogočnem kompleksu, ki si ga je dal postaviti princ Evgen Savojski – tudi zaradi lastnih zaslug v boju proti Turkom (Hajós, 2007, 71).

16 Goriško-gradiško deželno glavarstvo je začelo poslovati 1. septembra 1754 (Marušič, 2005a, 30; 2005b, 52; Valentinitsch, 1996, 90, 102, 103; za Eggenberge glej Kemperl, 2007, 106–109). To ozemlje je vključeno v Cesarstvo tudi na vojaških zemljevidih, nastalih med letoma 1763 in 1787, ter dobro prikazuje razdrobljenost ozemlja med obema velesilama (glej sl. 3: Rajšp, 1997, Pregledna karta sekcij Notranje Avstrije).

17 Komisija je svetovala, da se s priključitvijo Gradiške Goriški še nekoliko počaka. Podobne rezultate so dale tudi kasnejše raziskave, zato se je združitev zgodila šele v času Marije Terezije.

18 Palača Bolani oz. Bollani, tudi Ca' Bolani.

19 Danes je kraj imenovan Saciletto. Kraj je moral biti dokaj znan, saj ga je v 17. stoletju na karti širšega območja Kranjske označil kot *Sacileto* že Matteo Merian v svoji *Topographia Provinciarum Austriacarum...* (glej npr. Cavazza, 1999, 188).

Sl. 4: Detajl načrta iz leta 1754 (AS 1/186).

Fig. 4: Detail from a plan from 1754 (AS 1/186).

opisih vrtno umetnosti Posočja, kot bomo videli v nadaljevanju. V obeh primerih gre za formalno zasnovano vrta, vendar sta si postavitvi v marsičem drugačni. V primeru vile Bolani je jasno razbrati vzhodno furlanski motiv dolgih vstopnih drevoredov, ki usmerjajo prišleke po kopni poti do vile. Okrasni vrt za vilo vodi do potoka, ki je mogoče predstavljal drugi dostop. Pravilno shemo za vilo delijo glavna os ter dve prečni. Del vrta bliže vili je bil bolj bogato okrašen, kar dokazuje krog, zarisan na sečišču osi. Slednji bi lahko predstavljal kakšen vodni element, npr. vodnjak ali celo posodovko oz. kakšno drevo agrumov²⁰ (manj verjetno pa fontano ali kiparsko delo). Bolj poudarjena je tudi prečna os bliže vili, ki povezuje linijo dreves v krajini. Omeniti je treba še manjši objekt za vilo, ki je verjetno imel gospodarsko funkcijo, a glede na neposredno bližino okrasnega vrta se zdi mogoče, da je bil namenjen razvedrilu oz. prestižu (npr. *grotta*). Pri vili Saziletto je situacija ravno obratna – vrt je obrnjen na kopno stran, vila pa na vodno. Okrasni vrt je najverjetneje predstavljal častno dvorišče, tako da vrtna zasnova mogoče sploh ni vključevala visokoraslih dreves. Častno dvorišče je razdeljeno z dvema osema, ki se pravokotno sekata, v njunem sečišču pa je tudi tu najverjetneje stal *pozzo*. Ob stranici vile je še manjša oblikovana zelena površina, ki je bila nemara namenjena zelenjavnim gredam ali pa je južno lego izkoristila za rast občutljivejših oz. svetloljubnih rastlin (agrumi, cvetnice, zelišča ipd.).

Glede na dane podatke lahko sklepamo, da je členitev predstavljenih dveh vrtov temeljila na tradicionalni

Sl. 5: Detajl načrta iz leta 1754 (AS 1/186).

Fig. 5: Detail from a plan from 1754 (AS 1/186).

beneški oz. furlanski shemi: v zmerni geometriji, ki sledi osni zasnovi, so porazdeljeni naravni elementi, agrumi, *pozzo* ali fontana, kiparska dela²¹ ter v manjši meri tudi arhitekturna. Obe obravnavani vrtni shemi kažeta – zaradi osne, formalne zasnove – jasno zgledovanje po srednjeevropski vzorih. A hkrati kažeta na vpetost v kulturno krajino s pravilno parcelacijo, ki je lepo izrisana tudi na omenjenem načrtu. Povezanost z okoliško krajino je še poudarjena pri vili Bolani, kjer se prečna os prvega okrasnega segmenta vrta povezuje z linijo dreves, ki v kmetijski krajini določajo mejo med zemljišči. Prav zaradi naštetih lastnosti (in ne zgolj lokacije) lahko oba vrta postavimo v okvir vzhodnih furlanskih vrtov. Za vile na območju okoli Cervignana, ki so nastale večinoma v 18. stoletju ter so imele rezidenčne in kmetijske funkcije, je namreč značilna osna zasnova okrasnih vrtov, ki se nadaljuje v kmetijsko krajino. Elementi okrasnih vrtov so tako bili: os, ki se je razvila v drevored (navadno gabrov); častno dvorišče²² z vodnjakom ali fontano; pilastri ali stebri, ki uokvirjajo vhod (oz. označujejo pot na polja oz. vizualno os); konec 18. in v 19. stoletju so se v vrtovih začeli pojavljati tudi manjši arhitekturni objekti, npr. belveder na dvignjenem terenu, ki skriva ledenico, dodane pa so bile tudi razne zimzelene drevesne vrste (Tomasella, 2002, 80, 81). Vsi naštetni elementi so bili prisotni tudi v predstavljenima vrtovoma, a glede na manjše dimenzije je bil verjetno tudi okras zmernejši. Tudi ni pričakovati, da bi sredi 18. stoletja že imela belveder, paviljon ali podobne arhitekturne elemente.²³ Slednji so namreč značilni za kasnejše, roman-

20 V primeru furlanskih vrtov se moramo zavedati, da so bili agrumi (navadno v koritih oz. posodah) stalnica vrtnega okrasa.

21 Beneške vrtove so pogosto dopolnjevale množice kiparskih del, vendar so bile navadno v kontekstu neke linije ali gruče skulptur.

22 Pogosto je bilo častno dvorišče za vilo, vsaj dokler niso bila pročelja vil obrnjena na cesto.

23 Ob vili Bolani je sicer bila prisotna manjša arhitektura. Možno je, da je to bil belveder ali paviljon, vendar menim, da temu nasprotujeta tako tloris objekta (ni značilen – torej ovalen) in velika bližina vile (belvederji in paviljoni so bili navadno oddaljeni od glavnega objekta in so nudili poglede nanj ali pa, nekoliko skriti v rastju, dajali parku romantični pridih).

tične okrasne vrtove na območju vzhodne Furlanije, predvsem za t. i. *Nicca austriaca*, ki je bila posledica turizma višjih slojev Habsburške monarhije v 19. stoletju na imenovanem območju (Tomasella, 2002, 73, 74, 76; 1992, 85). Bistveno vlogo torej odigra prostor, v katerem se vili nahajata.

Okrasni vrtovi vzhodne Furlanije so temeljili na beneških vrtnih shemah, kar je glede na zgodovino tega prostora tudi pričakovano. Hkrati pa so bili ti vrtovi močno vezani na svojo okoliško krajino ter so bili v tem oziru svojstveni. Tudi predstavljena okrasna vrtova ob vilah Bolani in Saziletto sta se preko osi navezovala na kmetijsko krajino, čeprav sta bila obdana z ograjo in tako zaščiteni pred nepovabljenimi rastlinojedci. Osi pri obeh zasnovah prehajajo na meje kmetijskih zemljišč (pri vili Bolani se prečna os nadaljuje v pravilno parcelacijo zemljišč, pri vili Saziletto pa glavna). Vrtova sta bila precej preprosto zasnovana, tipična okrasna vrtova iz okolice Cervignana sredi 18. stoletja, ki sta dopolnjevala rezidenčno-agrarna objekta. Močno sta vezana na furlansko (posredno tudi beneško) tradicijo in tako (še) nista bila dopolnjena z razkošnimi, imperialnimi ali romantičnimi elementi. Skladnost s prostorom, v katerem sta se nahajala, je bila vidna tudi v zmernem okrasu in

zato bi tu le težko našli razkošne fontane z mnogimi vodnimi curki (po dunajskem zgledu), saj slednja pač ne kaže podobnosti z ravninskim svetom, kjer se reke in potoki komaj opazno vijejo med obdelovalnimi površinami. Predstavljeni mikorkozmos je sledil lastni tradiciji in je temeljil predvsem na dojemanju, celo spoštovanju svoje okolice, tako so bili okrasni vrtovi prilagojeni obdajajoči naravi in so omogočali »razgovor« med vilo in krajino. Zdi se, da bližina meje med Beneško republiko in Avstrijskim cesarstvom ni imela posebnega vpliva na vrtno snovanje v vzhodni Furlaniji. Posamezni primeri iz bližine Vidma pa vzbudijo rahel dvom. Kot je bilo prikazano, so v drugi polovici 18. stoletja obstajale vile s »peščeni« častnimi dvorišči, kar lahko priča o večji odprtosti do vzorov iz srednjeevropskega sveta (in posledično iz Avstrijskega cesarstva) na območju Vidma. Takšne odprtosti pa v okolici Cervignana najverjetneje ne bi zasledili, vsaj predstavljena primera imata značilni furlanski vrtni zasnovi. Ker pa za zdaj ni dovolj podatkov, da bi lahko utemeljeno razrešili takšen problem, ostaja odprto vprašanje oz. možnost, da so beneški plemiči tudi z vrtno zasnovo pokazali svojo »domovinsko« pripadnost cesarskemu sosеду.

THE ORNAMENTAL GARDENS OF THE BOLANI AND SAZILETTO VILLAS NEAR CERVIGNANO (FRIULI) IN THE MID-18TH CENTURY

Ines UNETIČ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History of Art, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: ines.unetic@ff.uni-lj.si

SUMMARY

A mid-18th century plan depicting the border between the Austrian Empire and the Venetian Republic, now kept in the Archives of the Republic of Slovenia, shows the schematic designs of two garden plans near the town of Cervignano. The ornamental gardens of villa Bolani and villa Saziletto have a design that is typical of the Friuli region. As Friulian gardens are based on Venetian garden architecture, this paper outlines the garden plans typical of Venice and its hinterland. We have included a schematic design of the Venetian (city) ornamental garden and the ornamental gardens found in the countryside, which can be roughly divided into three types. Friulian ornamental gardens differ from their Venetian counterparts in that they are less decorated and more harmonious with their surrounding countryside. The design of Friulian gardens also shares some features with Central European gardens, such as the axial design of the baroque period. Due to the proximity to the border with the Austrian Empire, we have made a brief comparative analysis of Friulian ornamental gardens and those found in the Austrian Empire, as well as a comparison of their individual parts and features (design, tree alley, courtyard of honor, water motifs, axis, connection to the surrounding landscape, etc...). We have also included a detailed description of the gardens of villa Bolani and villa Saziletto, based on their plans, as well as an analysis of the plans. Given the collected data, the paper explores garden planning in an area of eastern Friuli, which was at that time a border territory between two superpowers. Garden planning in Friuli is mainly connected to Venetian garden art, which appears to be (at least in part) more pronounced near the border with the Austrian Empire.

Key words: ornamental gardens, garden art, border territory, Venetian Republic, Austrian Empire, 18th century, villa Bolano, villa Saziletto, Friuli, Gradiška

VIRI IN LITERATURA

AS 1068, 1/183-189 - Ljubljana, Arhiv republike Slovenije (AS), AS 1068, 1/183-189, mejno ozemlje med Avstrijskim cesarstvom in beneško republiko.

Azzi Visentini, M. (1999): I giardini della Serenissima. V: Barbieri, G. (ur.): Viaggio nelle Venezie = From Veneto to Veneto. Cittadella, Biblos, 206–212.

Azzi Visentini, M., Fontana, V. (1998): Il giardino veneto dal tardo medioevo a oggi. V: Azzi Visentini, M. (ur.): Il giardino veneto – dal tardo medioevo al novecento. Milano, Electa.

Berger, E. (2004): Historische Gärten Österreichs. Garten- und Parkanlagen von der Renaissance bis um 1930 (Bd. 3). Wien – Köln, Weimar – Böhlau Verlag.

Bocchieri, F. et al. (1992): Soprintendenza per i beni ambientali, architettonici, archeologici artistici e storici – Trieste. V: Cazzato, V. (ur.): Ville, Parchi e Giardini: per un atlante del patrimonio vincolato. Roma, Istituto poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 281–299.

Bristot, A. (1992): Soprintendenza per i beni ambientali e architettonici – Venezia. V: Cazzato, V. (ur.): Ville, Parchi e Giardini: per un atlante del patrimonio vincolato. Roma, Istituto poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 163–185.

Cavazza, S. (1999): Gorizia barocca – una città italiana nell'impero degli Asburgo. Monfalcone, Edizioni della Laguna.

Gestrin, F., Mihelič, D. (1990): Tržaški pomorski promet 1759/1760. Ljubljana, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

Hajós, G. (2002): Die »Dritte Natur« – Gedanken zur Geschichte der Gartenkunst. V: Storch, U. (ur.): Gartenkunst - Bilder und Texte von Gärten und Parks. Wien, Histor. Museum d. Stadt Wien, 50–70.

Hajós, G. (2007): Perfekte Perspektiven im Freien. V: Husslein-Arco, A. (ur.): Gartenlust – der Garten in der Kunst: Belvedere [Wien, 22. März bis 24. Juni 2007]. Wien, Belvedere, 67–83.

Kemperl, M. (2011): Arhitekturna dejavnost ljubljanskih škofov in kapitlja od ustanovitve do jožefinskih reform. V: Dolinar, F. M. (ur.): Ljubljanska škofija – 550 let. Ljubljana, Nadškofija, 511–528.

Kemperl, M. (2007): Cerkevni ustanovi knezov Eggenbergov v 17. stoletju na Kranjskem. Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v., 43. Ljubljana, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 105–136.

Kemperl, M. (2001): Romarske cerkve – novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem – arhitekturni tipi, poslikave, oprema. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Kolšek, A. (2003): Baročni vrt v Dornavi – zgodovinski razvoj, analiza vrtno kompozicije in poti prenove. V: Ciglencečki, M. (ur.): Dornava: Vrišerjev zbornik. Te-

matska publikacija Zbornika za umetnostno zgodovino. Ljubljana, 86–107.

Lavrič, A. (2004): Umetnostna dejavnost škofa Ottona Friderika Buchheima v ljubljanski škofiji. Acta historiae artis Slovenica, 9, 31–69.

Lorenz, H. (1999): Architektur. V: Appuhn–Radtke, S. (ur.): Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, Bd. 4. München, Prestel, 219–302.

Lorenz, H. (1994): Architectur. V: Brucher, G. (ur.): Die Kunst des Barock in Österreich, Bd. 4. Salzburg - Wien, Residenz Verlag, 11–79.

Lorenz, H., Weigl, H. (ur.) (2007): Das barocke Wien. Die Kupferstiche von Joseph Emanuel Fischer von Erlach und Johann Adam Delsenbach (1719). Petersberg, Imhof.

Marušič, B. (2005a): Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899. Nova Gorica, Goriški muzej.

Marušič, B. (2005b): Gli Sloveni del Goriziano dalla fine del medioevo ai giorni nostri. V: Istituto di storia sociale e religiosa: Cultura slovena nel Goriziano. Udine, Forum, 39–76.

Mavrič, D. (2004): Razvoj vrtno arhitekture na področju goriške grofije od 16. do 19. stoletja. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza na Primorskem, Filozofska fakulteta.

Moldi-Ravenna, C., Sammartini, T. (2005): Giardini segreti a Venezia. San Giovanni Lupatoto, Arsenale Editrice.

Polleross, F. (1993): »Utilità, Virtù e Bellezza« – Fürst Johann Adam Andreas von Liechtenstein und sein Wiener Palast in der Rossau. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, XLVIII. Wien, 36–52.

Rajšp, V. (1997): Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (1804). Zv. 3. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU - Arhiv Republike Slovenije.

Rallo, G. (1992): Soprintendenza per i beni ambientali e architettonici del Veneto Orientale – Venezia. V: Cazzato, V. (ur.): Ville, Parchi e Giardini: per un atlante del patrimonio vincolato. Roma, Istituto poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 187–251.

Scott, H. M. (1995): The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Western Europe. London - New York, Longman.

Sedlmayr, H. (1997): Johann Bernhard Fischer von Erlach. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt.

Seražin, H. (2007): Lombardske stavbarske delavnice od 16. do 18. stoletja v slovenskih deželah. V: Murovec, B. (ur.): Slovenska umetnost in njen evropski kontekst – izbrane razprave 1 [Elektronski vir]. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 20–35.

Seražin, H. (2006): Vile na Goriškem in Vipavskem od 16. do 18. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Tomasella, P. (2002): Breve panoramica sui giardini isontini. V: Venuto, F. (ur.): Giardini Storici del Friuli

Venezia Giulia – conservazione e restauro: atti del convegno, Villa Manin di Passariano, 1-2 giugno 2001. S. I. Mariano del Friuli, Graphy, 73-82.

Tomasella, P. (1992): Giardini storici a Gorizia e nell'Isontino. V: Bosa, R. (ur.): Verde storico nel Friuli Venezia Giulia tra conoscenza e tutela. Monfalcone, Edizioni della laguna, 85-102.

Valentinitsch, H. (1996): Die Grafschaft Gradisca unter der Herrschaft der Fürsten Eggenberg 1647–1717 [separat]. Graz, Selbstverlag des Historischen Vereines für Steiermark.

Venuto, F. (1998): Giardini del Friuli Venezia-Giulia – arte e storia. Fiume Veneto, GEAP.

Weigl, I. (2000): Matija Persky. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.